

TÜRK TƏFƏKÜRÜNÜN MAHDUMQULU PİRAĞI ZİRVƏSİ

Galib SAYILOV*

Öz

Mahtumkulu Pırağı cəmiyyətin ədəbi əxlaqını formalaşdıran, estetik zövqünün düzgün istiqamətlənməsinə təkan və istiqamət verən, ədəbi-mədəni mühitlərə müsbət təsir edə bilən işıqlı, nurlu ədəbiyyat hadisəsidir. 300 il keçməsinə rəğmən bu gün də türkmənlərin; - eləcə də bütün türklərin beynində, şüurunda, içində bir Mahtumkulu Pırağı sevgisi, eşqi vardır. M. Pırağı haqqında məşhur olan əhvalat, hadisə və hekayətlər bir növ onun zəngin istedadına, fitri qabiliyyətinə marağın nəticəsi kimi uzun illər dolaşmışdır. “Mahtumkulu Divanı” hələ öz dövründə məşhurlaşmış, xələflərinin ədəbi əsərlərinin püxtələşməsinə vəsile olmuşdur. XVIII əsr Türkmən ictimai, siyasi mədəni tarixində xüsusi bir mərhələdir. Orta Asiyada da gərginlik var idi, imperialist dövlətlər dünyanı yenidən bölüşmək həvəsinə düşmüşdülər. Çeşidli olaylar ictimai, siyasi münasibətlərə təsir göstərir, böyük türk ulusunun mədəni ab-havasına əlavə ağırlıq gətirirdi. Baş verən neqativ hadisələr isə türkmən etnosun da düzəlinə təsirsiz ötüşmürdü. Məhz ona görə də Mahdumqulu dövrü anlayışının altında ciddi mahiyyətə yönəlik hadisələr, onun bütün təbəddüatları yer alır, eyni zamanda milli oyanışın mövcudluğunu zəruri edirdi. Şərq poeziyasının məlum silsiləsi vardır; - Xaqani, Nizami, Molla Qasım Şirvani, Nişat Şirvani, Həsənoğlu, Xarəzmi, Biruni, Farabi, Navayi, İbni Sina, Sədi, Kaşğarlı Mahmud, Ömər Xəyyam, Mevlana, Hacı Bektaş Vəli, Füzuli, Yunus Əmrə, Qayğusuz Abdal. XVIII əsrdə isə Mahdumqulu Pırağı türk bədii düşüncəsinin zirvəsidir. Mahdumqulu irsi ilə şərq şeiri bədii-estetik düşüncə müstəvisində yeni sferaya daxil olur. O, klassik ənənənin yeni bir mərhələ fenomenini; - şeir dili türkcəni ortaya qoyur. Baxmayaraq ki, ona qədər bir çox şairlər artıq türkcə divanlar ortaya qoymuşdur. Pırağı isə saf, təmiz, dupduru doğu türkcəsini asiyanın ədəbi dilinə çevirə bildi.

Mahtumkulu, cəmiyyətin ədəbi əxlaqını formalaşdıran, estetik zövqünün düzgün istiqamətlənməsinə təkan və istiqamət verən, ədəbi-mədəni mühitlərə müsbət təsir edə bilən işıqlı, nurlu ədəbiyyat hadisəsidir. 300 il keçməsinə rəğmən bu gün də türkmənlərin; - eləcə də bütün türklərin beynində, şüurunda, içində bir Mahtumkulu Pırağı sevgisi, eşqi vardır. M. Pırağı haqqında məşhur olan əhvalat, hadisə və hekayətlər bir növ onun zəngin istedadına, fitri qabiliyyətinə marağın nəticəsi kimi uzun illər dolaşmışdır. “Mahtumkulu Divanı” hələ öz dövründə məşhurlaşmış, xələflərinin ədəbi əsərlərinin püxtələşməsinə vəsile olmuşdur. Böyük Türkmən şairi, türk dünyasının cəsarət və mərifət kanlarından; - Mahtumkulu Pırağının anadan olmasının 300 ili tamam olur. Bundan sonra da yüz illər keçəcək və bu böyük şair ədəbi aləmdə boy göstərəcək, etnosun ruhunun, milli yaddaşının, bədii-estetik düşüncəsinin hadisəsi kimi ciddi marağa səbəb olacaqdır.

Açar sözlər: türkmən, Mahdumqulu, şeir, təfəkkür, divan.

* Prof. Dr., Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, qalibsayilov@mail.ru, ORCID ID: 0009-0004-9990-8613

MAHDUMGULU PIE SUMMIT OF TURKISH THOUGHT

Abstract

Mahtumkulu Pirađi is a bright and luminous literary event that shapes the literary morals of the society, gives impetus and direction to the correct direction of aesthetic taste, and can positively influence literary and cultural environments. Even today, despite the passage of 300 years, Turkmens, as well as all Turks, still have a love and affection for Mahtumkulu Pirađi. Famous stories, incidents and stories about M. Pirađi have circulated for many years as a result of interest in his rich talent and innate ability. "Mahtumkulu's Divan" became famous in its time and served as an opportunity for the maturation of the literary works of its successors. The 18th century is a special stage in Turkmen social, political and cultural history. There was also tension in Central Asia, the imperialist states were eager to share the world again. Various events affected social and political relations and added weight to the cultural atmosphere of the great Turkish nation. The negative events that took place did not affect the structure of the Turkmen ethnic group. That is why the concept of Mahdumgulu's era includes events of a serious nature, all his wanderings, and at the same time, it necessitated the existence of a national awakening. There is a well-known series of Eastern poetry; - Khagani, Nizami, Molla Gasim Shirvani, Nishat Shirvani, Hasanoglu, Kharezmi, Biruni, Farabi, Navayi, Ibni Sina, Sadi, Mahmud of Kashgar, Omar Khayyam, Mevlana, Haji Bektashi Veli, Fuzuli, Yunus Amra, Careless Abdal. In the 18th century, Mahdumgulu Pirađi is the peak of Turkish artistic thought. With the legacy of Mahdumgulu, oriental poetry enters a new sphere at the level of artistic-aesthetic thinking. It reveals the phenomenon of a new phase of the classical tradition - the language of poetry, Turkish. Although many poets have already published divans in Turkish. And Pirađi was able to transform the pure, pure and simple Eastern Turkish into the literary language of Asia.

Mahtumkulu is a bright and luminous literary phenomenon that shapes the literary morals of the society, gives impetus and direction to the correct direction of aesthetic taste, and can positively influence literary and cultural environments. Even today, despite the passage of 300 years, Turkmens, as well as all Turks, still have a love and affection for Mahtumkulu Pirađi. Famous stories, incidents and stories about M. Pirađi have circulated for many years as a result of interest in his rich talent and innate ability. "Mahtumkulu's Divan" became famous in its time and served as an opportunity for the maturation of the literary works of its successors. The 300th anniversary of the birth of Mahtumkulu Pirađi, the great Turkmen poet, one of the sources of courage and wisdom of the Turkic world. After that, hundreds of years will pass and this great poet will appear in the literary world and will cause serious interest as a phenomenon of the spirit of the ethnos, national memory, and artistic-aesthetic thought.

Keywords: Turkmen, Mahdumgulu, poetry, thought, divan

Giriş

Böyük Türkmən şairi, türk dünyasının cəsarət və mərifət kanlarından;- Mahtumkulu Pirağinin anadan olmasının 300 ili tamam olur. Bundan sonra da yüz illər keçəcək və bu böyük şair ədəbi aləmdə boy göstərəcək, etnosun ruhunun, milli yaddaşının, bədii-estetik düşüncəsinin hadisəsi kimi ciddi marağa səbəb olacaqdır. Türkmən ədəbiyyatı əsrlər boyu özünəməxsusluğu ilə səciyyələnmiş və dünya söz meydanında öz prioritetlərini müəyyən etmişdir. Xalqın zəngin mədəniyyət çeşməsindən su içən, qurub yaratmaq istəyi, tarixi ənənələrə bağlı olan bu mohtəşəm ədəbiyyat bu gün də söz sənətinə öz töhfələrini verməkdədir. Pirağinin şeirlərini sadə və anlaşılınan milli ruhda yazması könüllərə fərahlıq vermişdir. Mahtumkulu 1794-cü ildə mavigözlü Xəzərin günçixanında Gürgan elinə bağlı Hacı Gövşən köyündə ruhani bir ailədə, şair Dövlət Məhəmməd Azadinin ocağında dünyaya göz açmışdır. İlk təhsilini atasından alan Mahtumkulu təhsilini davam etdirərək Buxarada və Xivədə mədrəsə təhsili almış, ərəb və fars dilini mükəmməl öyrənmişdir. Prof. Dr. Abdürrəhman Gözəl “Mahtumkulu Divanı”nın Təqdimatında yazır ki, “Türkmən ədəbiyyatı denincə ilk olaraq Mahtumkulu akla gəlməkdir. Nere deyse tek başına bütün Türkmən edebiyatını temsil etme yeteneği kazanmış...” (Güzəl, 2014: 19). Hocamız hardaysa haklıdır, ama, bu düşüncə imperalizmin sunduğu bir anlayışdır. Bu günkü Türkmənistan imperiyaların cizdiği bir sınırlara məcburi yerləşdirilmiş coğrafiyadır. Əslində, Türkmənlər günçixandan günbatana nəhayətsiz bir coğrafiyaya sahib olmuşlar. Gəzib-keçdikləri hər qayada, hər dağda, içdikləri durnagözlü bulaqlarda, yorulub-yortuqları yollarda, çiçəklərini dərib kökslərinə sıxdıqları çəmənlərdə, atlarını suladıqları hər çayda, çeşmədədir türkmən şairi. Bizə görə Prof. Dr. Abdurrahman Gözəl fikirlərini sunarkən müasir Türkmən klassikasının, poeziya məktəbinin banisi Mahtumkulu Pirağidir anlayışını müstəviyə gətirmişdir. Çağdaş dövrdə Mahtumkulu Pirağiə olan marağın kökündə millətə sayğı, saf və təmiz ideallara sədaqət dayanır. O cəmiyyətin ədəbi əxlaqını formalaşdıran, estetik zövqünün düzgün istiqamətlənməsinə təkan və istiqamət verən, ədəbi-mədəni mühitlərə müsbət təsir edə bilən işıqlı, nurlu ədəbiyyat hadisəsidir. 300 il keçməsinə rəğmən bu gün də türkmənlərin;- eləcə də bütün türklərin beynində, şüurunda, içində bir Mahtumkulu Piraği sevgisi, eşqi vardır. M. Piraği haqqında məşhur olan əhvalat, hadisə və hekayətlər bir növ onun zəngin istedadına, fitri qabiliyyətinə marağın nəticəsi kimi uzun illər dolaşmışdır. “Mahtumkulu Divanı” hələ öz dövründə məşhurlaşmış, xələflərinin ədəbi əsərlərinin püxtələşməsinə vəsilə olmuşdur.

XVIII əsr Türkmən ictimai, siyasi mədəni tarixində xüsusi bir mərhələdir. Orta Asiyada da gərginlik var idi, imperialist dövlətlər dünyanı yenidən bölüşmək həvəsinə düşmüşdülər. Çeşidli olaylar ictimai, siyasi münasibətlərə təsir göstərir, böyük türk ulusunun mədəni ab-havasına əlavə ağırlıq gətirirdi. Baş verən neqativ hadisələr isə türkmən etnosun da düzəninə təsirsiz ötürmüşdü. Məhz ona görə də Mahdumqulu dövrü anlayışının altında ciddi mahiyyətə yönəlik hadisələr, onun bütün təbəddüatları yer alır, eyni zamanda milli oyanışın mövcudluğunu zəruri edirdi. Şərq poeziyasının məlum silsiləsi vardır;- Xaqani, Nizami, Molla Qasım Şirvani, Nişat Şirvani, Həsənoğlu, Xarəzmi, Biruni, Farabi, Navayi, İbni Sina, Sədi, Kaşğarlı Mahmud, Ömər Xəyyam, Mevlana, Hacı Bektaş Vəli, Füzuli, Yunus Əmrə, Qayğusuz Abdal. XVIII əsrdə isə Mahdumqulu Piraği türk bədii düşüncəsinin zirvəsidir. Mahdumqulu irsi ilə şərq şairi bədii-estetik düşüncə müstəvisində yeni sferaya daxil olur. O, klassik ənənənin yeni bir mərhələ fenomenini;- şeir dili türkcəni ortaya qoyur. Baxmayaraq ki, ona qədər bir çox şairlər artıq türkcə divanlar ortaya qoymuşdur. Piraği isə saf, təmiz, dupduru doğu türkcəsini asiyanın ədəbi dilinə çevirib bildi. Prof. Dr. Mahmud Allahmanlı dövrü xarakterizə edərkən yazır ki, “Füzulidən sonra gələnlər isə Füzuli çevrəsini formalaşdırır və klassik formulanın (əruz ədəbiyyatının) bir başqa müstəvidə yenilənməsini aktlaşdırır, daha doğrusu, daha fərqli düşüncə modellərinin gərəkliyi təsəvvürünü yaradır. XVII əsr bu müstəvidə öz bətnində klassik ənənədən əlavə elat təsəvvüründə olanların oyanışını və aparıcı xəttə doğru gəlişini zərurət kimi mühitin qarşısına qoydu. “Koroğlu”, “Aşiq Qərib”, “Tahir və Zöhrə”, “Abbas və Gülgəz”, “Əsli və Kərəm”, “Nəcəf və Pərizad” kimi möhtəşəm abidələr məhz bu dövrün hadisəsi kimi meydana çıxır. Dədə Qorqudan üzü bəri olanların müqəddəslik dərki daha aydınlıqla başlayır və milli olan öz tarixi yerinə, öləzimiş (əslində bu siyasi elita üçün belə idi) vəziyyətindən daha ecəzkar inkişaf sferasına daxil olur. Qurbani, Miskin Abdal, Abbas Tufarqanlı, Lələ, Sarı Aşiq, Qaracaoğlan və s. şəxsində daşınan elat mədəniyyəti XVII əsrdən XVIII əsrdə doğru yeni məzmun və mahiyyət fonunda ciddi uğurlara imza atır” (Dürefşan, 2017: 12). Şərq ədibləri Nizamini (əsərlərinə yazılmış hədsiz-hesabsız bənzətmə və nəzirələrdən göründüyü kimi), şairlikdə klassik

şərq ədəbiyyatının mürşidi kimi tanımış və “məsnəviçilərin imamı və Şərq əfsanə yazarlarının şeyxi” saymışlar. Bu baxımdan onların nəzərində Nizami, nəhəngliyi ölçülə bilməyən bir yaradıcıdır; klassik istilahlə desək, o, ixtiraçıdır. Bunun ən böyük şahidi kimi Nizamidən sonra yazıb-yaradan şairlərin heç birinə onun işlədiyi mövzu, istifadə etdiyi vəzn və formadan xaric bir dastan yazmanın nəsb olmadığı irəli sürülür. Nizami ümumşərq ədəbiyyatının mürşidi idisə, Mahdumqulu da türkmən ədəbiyyatının duogen siması, unudulmaz klassikası idi. Onun yazmış olduğu mürrəbbe, müxəmməs, müsəddəs, qoşma və təxmisləri yeni ədəbi mühitin formalaşmasına və minillik oğuz şerinin inkişafına xidmət edərək ədəbi üfüqlərdə yeni eranın yaranmasına səbəb oldu (Ağayev, 1975: 75). Türkmən poeziyasının padişahı Mahdumqulu Pirağını yetirən mühit və cəmiyyəti incələyərkən bir neçə amil diqqətimizi çəkdi. Ədibin təfəkküründə yurd salmış, “estetik-texnoloji sistemində oturmuş modellər elə ciddi faktura ilə səciyyələnir ki, ona diqqət yetirmədən” Mahdumqulu miqyasını dərk etmək və təqdim etmək anlamsızdı. Türkmən poeziyasının padişahı istilahını xüsusi olaraq vurğuladıq, lakin məsələnin digər tərəfində bütünlükdə türk poeziya məkanında Mahdumqulu şerinin ucalığı və möhtəşəmliyi məsələsi dayanır. Minillik bədii mirasın davamı olaraq 18-ci yüzildə Mahdumqulu irsini öyrənmədən, bütünlükdə türk şerinin inkişaf istiqamətlərinə elmi-nəzəri mühitin müəyyənləşdirdiyi konseptual baxış bucaqlarından yaxınlaşmadan, dövrün ictimai, siyasi, mədəni sferasında olanlarla müqayisə aparmadan mahiyyətin aydınlaşması mümkünsüzdür. Burada əsas məqamlardan biri onun dilinin səlis və zənginliyi oxucunu valeh edir, özündən sonra möhtəşəm türk poeziyasının inkişafına təkan verir.

Şairin dili xalq təfəkkürünün bütün mahiyyətini özündə ehtiva edir. Onunla da türkmən şerinin şirin dili dünyaya pəncərə açır. Xələfləri, aşıq və baxşılar nəğmələrini bu mizanda yazmağa davam edir, nəticədə ədəbi məktəbin əsası qoyulmuş olur. B. Humbolt yazırdı ki, “xalqın dili onun ruhu, ruhu isə onun dilidir”. Bu spektrdən baxdıqda Mahdumqulu dili və ruhu etibarilə xalqın özüdür. Bütün tədqiqatçılar Mahdumqulu yaradıcılığında milli müstəvidə yanaşır və onu milli şair kimi təqdir edirlər. S. Aronov “Asiyada ədəbi mənzərəyə bir baxış” məqaləsində qeyd edirdi: “türkmənlərinin məşhur və müqtədir şairi Mahdumqulu hesab olunur ki, türkmən ədəbiyyatımızın banisi və müəssisi adlanmağa onun haqqı vardır... Milli şairlərdən onun kimi sadə və açıq lisanda və ana dilinin şivəsində şeir və qəzəl yazan az olubdur. Müasirləri ona nəzirə yazmağa səy və təlaş ediblərsə də, onun kimi mühəssənətli, gözəl və açıq kəlam söyləməkdə aciz qalıblar” (Aronov, 1986: 231). Uzun illər ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə daxil olmuş yad intonasionaları dəf etməkdə islam dininin və onun ətrafında formalaşan islam mədəniyyətinin təsiri böyükdür. Mahdumqulu Pirağı əsərləri də sırf islam ədəbi və əxlaqi ilə süslənmiş mötəbər xəzinədir.

Ədəbiyyatşünas Ə. Abid “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərində bu problemlərə dərinləndirən nüfuz edərək yazırdı: “*Müxtəlif ictimai və dini tələqlərə malik gərək mütəkkin, - gərək köçəbə olsun - əslən “turani” və “arani” olan qövmələr arasında vaqə mütlul və nüfuz sayəsində pəhləvi mədəniyyətinin ünsürləri ümumi say etibarilə daha zəif olan oğuz əşirətləri arasına girməyə başladı; fəqət bu təsirin hiç bir zaman onları tamamilə qapladığı iddia ediləməz. Çünki pəhləvi mədəniyyəti yeni təşəkkül etməyə başlayan islam mədəniyyəti ilə sarsılıyır...*

Çox qüvvətli olan “Quran ədəbiyyatı” bir tərəfdən fars və pəhləvilərini boğarkən o biri tərəfdən də oğuzları öz qanadı altına alıyordu. Bununla bərabər bu maddi və mənəvi qarışıqlıq içində türklər yenə çöl həyat sistemlərini yaşayırdılar. Müsəlmanlığı qəbul etməklə bərabər ərəb ədəbiyyatı və bədiyyatına yabançı olan köçəbələr o dərəcədə də İran qövmləri ədəbiyyatının təsirindən uzaqdı. Bunlar öz bədii ehtiyaclarını təyin edərkən Orta Asiyadan sürükləyib gətirdikləri öz ağız ədəbiyyatlarını davam etdiriyorlardı” (Abid, 2016: 72).

Prof. Dr. M. Allahmanlı bu nəzəri şərh edərək qeyd edir ki, “əsas məsələ etnos mədəniyyətindəki qoruyuculuğun həyata keçirilməsi, milli yaddaşa sədaqətin hansı səviyyədə özünü göstərməsidir. Ə. Abid məsələyə bütünlükdə ədəbiyyat timsalında yanaşır və doğurdan da konseptual bir təsəvvürün, ortaya qoyulması, formalaşdırılması məqsədindən çıxış edir. Əlbəttə “Quran ədəbiyyatı” adı ilə vurğulanan böyük mədəniyyət özlüyündə güclü, həm də lazımı qədər əhatəli bir sistemlə səciyyələnir” (6,37). Biz də bu fikri müdafiə edərək türklərin (türkmənlərin) ədəbi prosesinin İslama uyumasını daha sistemli və daha məhrəm təsvirini görürük. 9-cu əsrdən ta 16-cı əsrə qədər islamın və sünən Allahın türk-oğuz ədəbiyyatında təbliğinin və təşviqinin şahidi oluruq. 16-cı əsr qızılbaş işğalı ilə türk-islam arealında həm cəmiyyətdə, həm də

ədəbiyatda tövhidin yox olmasının və yerini batil inanclarla əvəz olunması prosesini müşahidə edirik. Məcusi inanclarını islam klişesində ədəbiyyata müncər edən ünsürlər bu yabanı əxlaqı həm də islam inancı olaraq sahəyə gətirirdilər. Nüvəsində ateizm olan bu inanc ümumtürk arealında çarizm və bolşevizm dövründə də inkişaf edərək hind-avropa erosunu poeziya adı altında saf və pak olan ədəbimizin mənbəəsi olan türk ədəbiyatına sırıdılar. Lakin, oğuz adabi, oğuz-türk ruhu, ədəbiyatı məşhur “Oğuznamələrdə” toplanaraq əmanət olaraq qorundu və günümüze yetişdi. Xalqın köksündə, qəlbinin dərinliyində saxlanmış ədəbiyat, ədəb sistemi Əhməd Yəsəvilərin, Yunus İmrələrin..., Mahdumqulu Pirağilərin simasında yenidən pərvəriş tapdı. Doğrudan da biz bir ölüb min dirilən millətik.

İslam adabının toplumdən və onun ədəbiyatından getməsinə Mahdumqulu babamız belə təsvir edirdi:

Göydən yerə feyz gəlməz,

Axır zaman olunca.

Bir neçə toxum əkilməz,

Axır zaman olunca.

Alimlərdən gedə izzət,

Şahlardan gedər ədalət.

Zülm artar saat-saat

Axır zaman olunca.

Mahdumqulu Divanı başdan sona İslam mədəniyyətinin feyzi və bərəkətini geniş oxucu auditoriyasına şair ruhunun nəğmələri və əlvan politrasi ilə təqdim edir. O , şeirlərində Qurani-Kərimi təfəkkür edərək tədəbbür etmişdir. Təbii ki, Türklər ədaləti və əxlaqı ilə dünyanı və dünyadakı toplumların ürəklərini fəth etmişdir. Gəlib-getdikləri topraqlar, nəhrlər, dağlar, ormanlar onlara heyran olmuşdur.

Aşılıq Haqq aşığında

Heyrandadır heylanda.

Gözlər aciz yolun da,

Giryandadır giryanda.

Yerdən çıxan ağaclar,

Dili sənəli quşlar,

Zikr sevən dərvişlər,

Devrandadır devranda.

Şair İslam elminin və səhabənin, eim-irfan əhlinin həyatını nəzmə çəkərək böyük bir Divan bağlamışdır. Yazdıqları böyük mənə və dəyəərə malikdir. Bu mizanda onunla bir tərəzidə dura biləcək şairə rast gəlmək mümkün deyildir.

Nəticə

Mahtumkulu əsərlərinin orijinallığı, özünəməxsusluğu kəndi xarakteri ilə yanaşı, türk intibahının, türk sivilisasiyasının yeni eraya inteqrasiya edən özünüdərk və qavrayış sistemi ilə də bağlıdır. Onun poeziyası özündən əvvəlki poeziyadan fərqlənir. Bir tərəfdən klassik poeziyanın mütərəqqi nümunələrini əxz edərək türk ulusunun həyatını tərənnüm etmiş, digər tərəfdən isə dünya mədəniyyətinin flaqmanlarını öyrənərək ədəbiyyata yeni çalarlar qatmışdır. Ziya Göyalp Türk Mədəniyyəti Tarixini analiz edərək qeyd edirdi ki, ” türk milləti üç mədəniyyətin hər birində ayrı bir həyat yaratmışdır. Bu sepepele , Türk medeniyeti tarihi üç devre ayrılır:

Eski devir; Türk kavminin zühurundan itibaren Türklerin İslam dinine girmesi zamanına kadar.

Orta devir; İslam dinine girmesinden, Garp medeniyetini kabul zamanına kadar.

Yeni devir; Garp medeniyetini kabuldən bugüne kadar.(Gögalp, 2015:21).

Mahtumkulu Firağı Orta devir; İslam dinine girmesindən, Garp medeniyetini kabul zamanına kadar” olan medeniyetin mensubu olduğu üçün hər iki mədəniyyət arasında körpü ola bilməmişdi. Türkmən ədəbiyyatı üç kök üzərində böyüyüb inkişaf etmişdir. Əski devr, erkən və orta yüzillərdə bəzi ictimai-siyasi səbəblər üzündən türk dilində deyil, başqa dillərdə yazan onlarca Türkmən olmuşdur. Həmçinin o dövrdə şərq üçün çox səciyyəvi olan və forma cazibəsinə görə poetik əsərin mənasını çətin analaşılacaq bir hala salan “hind üslubu” (“səbki hindi”) Mahtumkulunun şeiriyyətinə təsir edə bilməmişdir. Mahtumkulu Firağı əsasən sadə xalq dilində, folklor üslubunda əsərlər yazdığı üçün heç farsdillə ədəbiyyat da onun rəvan və səlis, baldan şirin türkcəsinə;- oğuz şivəsinə təsir edə bilməmişdir. Ürək döyüntüsü, eşq həyəcanı, ehtisazın polifoniyası, ulusun sevinc və kədərini təsviri Firağı şeirinin obyektinə çevrilərək əlvan bir poetik buket yaratmışdır. Mahtumkulu Firağını yetirən xalq təbii ki, qədim və zəngin mədəniyyətə malikdir. Çingiz Aytmatov yazır ki, “ bu yerdə qatarlar Şərqdən Qərbə şütüür”... Onun “İl var əsrə bərabər” romanı məhz bu cümləylə başlayır. Bu sadəcə bir cümlə deyil, məhz mədəniyyətin inteqrasiya performansıdır və mesajdır. Aney (Aneu) və Denev (Denev) sivilizasiyasına malik olan Firağı yaxın –uzaq mədəniyyətlərlə ardıcıl təmasda olmuş, həmin mədəniyyətlərdən təsirlənmiş və özü də o mədəniyyətlərə təsir etmişdir. Mahtumkulu Firağı dünya ədəbiyyatşünaslarının və yerli alimlərin geniş tədqiqat obyektinə olmuşdur. Lakin, ilk dəfə onu ədəbi və elmi ictimaiyyətə təqdim edən məşhur Xodzko olmuşdur. (Koroğlunun Təbriz variantını da o yaymışdır). Rus səfirliyində çalışan əslən piolşa yəhudisi Aleksandr Xodzko 1842-ci ildə ilk dəfə “Türkmən şairi Mahtumkulu və onun üç şeiri” məqaləsini və şair haqqında qısa məlumatı Londonda çap etmişdir. Daha sonra İ. Berezin, G. Vamberi və günümüzdə qədər bu düha haqqında onlarla elmi məqalə və monoqrafiyalar yazılmışdır. Berdi Sarıyev onun haqqında qiymətli bioqrafik məlumat kitabçası da nəşr etdirmişdir. 2024-cü ildə Soner Sağlamanın "Adı Destan olan şair Mahtumqulu" adlı kitabı çapdan çıxmışdır. O, xalqdan toplanan şairin nağıllarını türk dilinə tərcümə etmişdir. Həyatı haqqında geniş məlumat vermişdir. Mən isə dahi Türkmən şairinə daha çox öz ədəbi rəqəmsindən və zəka spektrindən proyeksiya edərək təhlilə üstünlük verdim. Bəllidir ki, hər missionerin öz missiyası olmuş, bizə aid olanlara öz pəncərələrindən baxaraq ideoloji müstəvidə təhlil etmişlər. yükü elm, irfan, şeir, ədəb olan bir karvan Daşoğuzdan, Türkmən ovasından, Mərvdən, Qıbçaq qapısından Anadoluya yol almış günümüzdə qədər bu yol davam edir. Türkmən qardaşlarımız dediyi kimi bu yol “Ağ yol”dur, mədəniyyət yoludur, könül yoludur.

Kaynaklar

ABID, Ə. (2016). “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi”. Bakı: Elm. 240 səh.

Gögalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ötügen Nəşriyyatı, 2015. S21).

GUZEL, A. (2014). *Mahtumkulu Divanı*. Ankara Caddesi, Ünal Han No 49 K.2, Çağaloğlu Eminönü-Fatih/İstanbul: Akademik Kitaplar. 896 səh.

ALLAHMANLI, M. (2002). “Qarabağ aşiq mühiti”. Bakı: Nurlan. 365 səh.

ARONOV, S. (1986). “Asiyada ədəbi mənzərəyə bir baxış”. *Zvezda Vostoka*, M, 201 səh.

Ə. AĞAYEV. (1975). *Nizami və Dünya ədəbiyyatı*. Bakı: Maarif Nəşriyyatı. 345 səh.

DÜRƏFŞAN, N. (2017). *M.Allahmanlı, Təxəllüsü Vaqif*. Bakı: Ləman Nəşriyyat Poliqrafiya. 340 səh.

SAQLAM, S., KURENOV, R. (2024). *Adı Destan Olan Şair Mahtumqulu* (onun haqqında şayiələr-rəylər-şeyrlər). Ankara: EkoAvrasya Yay.